

Andrzej B. Krupa

Towarzystwo Naukowe im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8156-7698>

Administracja wyznaniowa wobec starań diecezji warmińskiej o budowę kościoła – Pomnika Tysiąclecia w Elblągu w latach 1965–1976

Problem braku zgód na budowę obiektów sakralnych w powojennej Polsce w sposób szczególny dotknął diecezję warmińską. Pierwszą i przez długie lata jedyną legalnie nowo wybudowaną powojenną świątynią pozostawał bowiem tylko kościół w Starych Jabłonkach, wzniesiony w 1961 r.¹ W dniu 9 kwietnia 1965 r. episkopat Polski wystosował do rządu PRL list informujący, że hierarchowie postanowili „dla uczczenia tysiąclecia państwowości polskiej” o wybudowaniu w każdej diecezji co najmniej jednego kościoła – „pomnika wdzięczności”². Biskupi wyrazili równocześnie nadzieję, że władze lokalne nie będą czyniły przeszkód i w możliwie krótkim czasie pozwolą na rozpoczęcie robót budowlanych³. Inicjatywę episkopatu można więc także odbierać jako próbę przełamania blokady, nałożonej przez państwo na budownictwo kościelne w Polsce Ludowej⁴.

Najpełniejszą i jednocześnie najnowszą analizę na temat interakcji państwa i Kościoła w skali całego kraju wokół Milenium zaprezentował w 2020 r. Bartłomiej Noszczak⁵. Publikacja pomija jednak zarówno inicjatywę episkopatu dotyczącą kościołów – „po-

¹ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945, cz. 1: Studium topograficzne*, Olsztyn 2004, s. 50.

² S. Wyszynski, *Pro memoria*, t. XII: 1965, Warszawa 2021, s. 98. Tekst listu w: Archiwum Akt Nowych Archidiecezji Warmińskiej (dalej: AAWO-N),teczka: Parafia św. Mikołaja Elbląg 1960–1977–1985; por. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku (dalej: AIPN Gd), [Urząd Wojewódzki w Gdańsku] (dalej: UW Gd), 929/74, k. 19–21.

³ AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 19.

⁴ 19 marca 1958 r. kierownik Urzędu do Spraw Wyznań minister Jerzy Sztachelski polecił w imieniu kierownictwa partii podwładnym pracownikom administracji wyznaniowej maksymalne ograniczenie liczby wydawanych zezwoleń budowlanych – zob. AIPN Gd, UW Gd, 299/7, k. 100.

⁵ B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

mników wdzięczności”, jak też próbę jej realizacji w diecezjach. Zagadnienia tego nie uwzględnili także ks. Andrzej Kopiczko w monografii traktującej o polityce wyznaniowej państwa wobec diecezji warmińskiej⁶ i Lidia Potykanowicz-Suda w opracowaniu na temat stosunków państwo-Kościół w województwie gdańskim do 1971 r.⁷ Syntetyczne ujęcie starań diecezji warmińskiej o budowę kościoła – Pomnika Tysiąclecia w Elblągu znalazło swe miejsce w jednym z tomów monografii Elbląga (2005). Zajęło jednak mniej niż stronę części przygotowanej przez ks. Wojciecha Zawadzkiego, poświęconej życiu religijnemu miasta⁸. Autor oparł się wyłącznie o archiwalia pochodzące z Archiwum Akt Nowych Archidiecezji Warmińskiej i Archiwum Diecezji Elbląskiej. Nie wyczerpano więc wielu zagadnień związanych ze staraniami diecezji warmińskiej o budowę elbląskiego kościoła Tysiąclecia. W celu uzupełnienia tych wiadomości warto zatem przeprowadzić analizę materiałów archiwalnych administracji wyznaniowej, zdeponowanych w Archiwum Państwowym w Gdańsku i Oddziałowym Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku oraz dokumentów Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KW PZPR) w Elblągu, znajdujących się w Archiwum Państwowym w Malborku. Przedział czasowy artykułu obejmuje okres starań diecezji warmińskiej o budowę kościoła Tysiąclecia od złożenia w 1965 r. pierwszego wniosku o budowę świątyni do ostatecznej rezygnacji z przedsięwzięcia w 1976 r.

Zgodnie z intencją zawartą w liście episkopatu z 9 kwietnia 1965 r. rządcą diecezji warmińskiej bp Tomasz Wilczyński skierował 2 czerwca tegoż roku prośbę do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (dalej: PWRN) w Gdańsku o zezwolenie na budowę świątyni Tysiąclecia w diecezji warmińskiej⁹. Równocześnie wskazał Elbląg jako lokalizację przedsięwzięcia. Pięć dni później bp Wilczyński wystosował w „dwudziestolecie organizacji polskiego życia katolickiego po II wojnie” światowej komunikat, skierowany *do duchowieństwa i wiernych diecezji. Poinformował w nim o złożonym wniosku, obejmującym wybudowanie „kościół – pomnika wdzięczności za dar odzyskania nie ziemi niemieckiej, lecz ziemi od wieków polskiej”*. Rządcą diecezji warmińskiej był przekonany, że zezwolenie zostanie udzielone. Jak bowiem argumentował, „nie ma różnicy zdań pomiędzy Polakami różnych światopoglądów, gdy chodzi o stosunek do Ziemi Odzyskanych”¹⁰.

⁶ A. Kopiczko, *Kościół warmiński a polityka wyznaniowa po II wojnie światowej*, Olsztyn 1996.

⁷ Autorka ta zajmowała się terenem województwa gdańskiego, a więc także Powiśle i powiatem elbląskim, wchodzącymi w skład diecezji warmińskiej – L. Potykanowicz-Suda, *Państwo a Kościół katolicki w województwie gdańskim w latach 1945–1970*, Warszawa 2011.

⁸ W. Zawadzki, *Życie religijne w Elblągu w latach 1945–1992*, [w:] *Historia Elbląga*, t. V: 1945–1975, cz. 2: *Spółczesność, kultura, wyznania i rozwój przestrzenny*, red. A. Groth, Gdańsk 2005, s. 184.

⁹ Załącznikiem do podania była kopia listu episkopatu – zob. AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 18–21; por. AAWO-N,teczka: Parafia św. Mikołaja Elbląg 1960–1977–1985, pismo nr 1142/65 z 2 VI 1965.

¹⁰ Komunikat do duchowieństwa i wiernych diecezji warmińskiej, „Warmińskie Wiadomości Diecezjalne” 1965, nr 6, s. 3–4.

Negatywną odpowiedź na wniosek bp. T. Wilczyńskiego sygnował 24 września 1965 r. kierownik Wydziału do Spraw Wyznań PWRN w Gdańsku Jan Szewczyk. Uzasadniał ją pełnym zaspokajaniem potrzeb religijnych mieszkańców Elbląga przez już istniejące w tym mieście świątynie. Zdaniem Szewczyka wobec ograniczonych zasobów pierwszeństwo miały ponadto inwestycje związane z budownictwem mieszkaniowym, szkolnym i komunalnym¹¹.

Gdańska administracja wyznaniowa uznała, że list episkopatu do rządu z 9 kwietnia 1965 r. poszerzał zasadę „świątynia na każdym osiedlu”, jaką miałyby kierować się Kościoły o argument „1000 kościołów na tysiąclecie chrztu Polski”¹². Postulat hierarchów został zatem zaklasyfikowany jako kościelny odpowiednik realizowanej wówczas przez państwo pod egidą Frontu Jedności Narodu akcji „Tysiąca szkół na Tysiąclecie”¹³. W analizie problematyki budownictwa kościelnego powiązано także postulaty duchowieństwa w tejże materii z antypolską „opinią zagranicy, a w szczególności ośrodków rewizjonistycznych NRF”, wykorzystującej w swej propagandzie „rzekomo małą liczbę kościołów w województwie”¹⁴.

Sprawa budowy kościoła – Pomnika Tysiąclecia w Elblągu była 24 grudnia 1965 r. jednym z przedmiotów obrad sekretariatu KW PZPR w Gdańsku¹⁵. W wyniku dyskusji dotychczasowe, nieprzychylnie inwestycji stanowisko władz partyjno-państwowych nie uległo jednak zmianie, gdyż wikariusz generalny diecezji warmińskiej ks. Wojciech Zink, zgodnie z okólnikiem nr 3 w sprawie budownictwa kościelnego¹⁶, ponownie wystąpił 16 listopada 1966 r. o zgodę na budowę elbląskiego kościoła – Pomnika Tysiąclecia, ujmując ją w planie budownictwa sakralnego na 1967 r. W uzasadnieniu wniosku ks. Zink przywołał słynny komunikat do wiernych bp. T. Wilczyńskiego z kwietnia 1965 r. Wskazywał także, że nowa świątynia jest niezbędna do zaspokojenia potrzeb religijnych w dynamicznie rozwijającym się mieście¹⁷. Stanowisko diecezji warmińskiej dotyczące niezbędności nowego kościoła w Elblągu różniło się zatem zasadniczo od poglądu władz na ten temat, wyrażonego w uzasadnieniu wspomnianej już decyzji z września 1965 r.

¹¹ AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 22.

¹² Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), UW Gd, 2997, k. 3.

¹³ M. Dobrowolski, *Front Jedności Narodu*, [w:] *XX lat Polski Ludowej*, red. E. Szyt, T. Galiński, H. Jabłoński i in., Warszawa 1964, s. 141–145.

¹⁴ APG, UW Gd, 2997, k. 3.

¹⁵ APG, UW Gd, 2997, k. 3.

¹⁶ Okólnik nr 3 w sprawie budownictwa kościelnego został wydany przez Urząd do Spraw Wyznań 27 marca 1957 r. Do wnioskowania o wyrażenie zgody na akceptację zamierzonych przedsięwzięć budowlanych były uprawnione w świetle tegoż dokumentu wyłącznie kurie biskupie. Ujmować je miały w rocznych planach budownictwa, składanych w prezydiach wojewódzkich rad narodowych. Wyeliminowano w ten sposób – jako strony postępowania administracyjnego – duszpasterzy w terenie oraz grupy wiernych – zob. okólnik nr 3 w sprawie budownictwa obiektów sakralnych i kościelnych oraz zaopatrywania tych obiektów w materiały budowlane, „Miesięcznik Diecezjalny Gdański” 1957, nr 5–6–7, s. 225–226.

¹⁷ AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 28.

Rządca diecezji warmińskiej bp Józef Drzazga polecił referentowi w kurii biskupiej ks. Julianowi Wojtkowskiemu (późniejszemu sufraganowi warmińskiemu) powiadomienie o ujęciu w planie budownictwa sakralnego nowej świątyni w Elblągu dziekana elbląskiego ks. Gedymina Pileckiego. Ks. Wojtkowski był najpewniej pełen optymizmu co do wyniku starań diecezji, gdyż w piśmie z 10 grudnia 1966 r. obiecał ks. Pileckiemu, że „o pozytywnym wyniku natychmiast powiadomimy”¹⁸. Brak jakiegokolwiek (pozytywnej czy też negatywnej) odpowiedzi na wniosek spowodował wystosowanie 30 stycznia 1967 r. do PWRN w Gdańsku ponaglenia. Wikariusz generalny ks. Wojciech Zink powoływał się w nim na Kodeks postępowania administracyjnego, nakazujący załatwienie spraw w ciągu dwóch miesięcy od dostarczenia wniosku¹⁹. Administracja wyznaniowa ewidentnie zamierzała jednak odwlec w czasie zajęcie stanowiska, gdyż w 20 lutego tegoż roku kierownik Wydziału do Spraw Wyznań w Gdańsku Jan Szewczyk powiadomił Kurie Biskupią Diecezji Warmińskiej, że „z uwagi na konieczność wszechstronnego zbadania możliwości zrealizowania wniosków Kurii” decyzje zapadną do końca kwietnia. Tym razem termin został dotrzymany, gdyż 5 kwietnia Szewczyk parafował pismo z odmowną decyzją. Uzasadnienie zawierało takie same argumenty, których użyto we wrześniu 1965 r. w odpowiedzi na wniosek bp. Wilczyńskiego: ograniczone zasoby materiałowe i możliwości wykonawcze oraz pełne zaspokajanie potrzeb religijnych przez już istniejące świątynie²⁰.

Od negatywnego postanowienia diecezja warmińska wystosowała 11 kwietnia 1967 r. odwołanie. Kierownik Wydziału do Spraw Wyznań w Gdańsku J. Szewczyk przekazał je 26 maja tegoż roku Urzędowi do Spraw Wyznań w Warszawie, załączając dodatkowe wyjaśnienia. Wskazywał, że ks. Pilecki od kilku lat nie płaci ani podatku osobistego, ani też parafialnego. Zadłużenie dziekana elbląskiego wynosiło w związku z tym odpowiednio 213 tys. zł i ponad 16 tys. zł. Również proboszcz parafii św. Wojciecha ks. Aleksander Iwanicki zalegał z uiszczaniem podatków, w związku z czym obydwie elbląskie parafie były winne państwu około 350 tys. zł²¹. Kierownik gdańskiego wydziału wyraził w związku z tym obawę, że budowa nowej świątyni spowodowałaby powstanie dodatkowego długu wobec państwa, związanego z niezapłaceniem podatku od inwestycji. We-

¹⁸ Archiwum Diecezji Elbląskiej, Parafia św. Mikołaja w Elblągu,teczka: 1965–1966, k. 217; por. AAWO-N,teczka: Parafia św. Mikołaja Elbląg 1960–1977–1985, pismo nr 3041/66 z 10 XII 1966.

¹⁹ AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 29.

²⁰ W sprawie drugiego z wniosków, dotyczącego prac remontowych kościoła w Benowie, diecezję warmińską odesłano do Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Sztumie - zob. AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 35.

²¹ AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 36. Opodatkowanie duchowieństwa oraz kościelnych osób prawnych było istotnym elementem polityki wyznaniowej Polski Ludowej. Represyjne przepisy prowadziły do powstania zaległości podatkowych, które umożliwiały zarówno zagarnianiu przez państwo mienia, jak też stosowaniu wobec Kościoła presji politycznej – zob. T. Stanisławski, *Opodatkowanie i dochody Kościoła oraz regulacje własności nieruchomości kościelnych*, [w:] *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 444–446.

dług szefa gdańskiej administracji wyznaniowej duchowieństwo zarówno Elbląga, jak i powiatu elbląskiego ponadto „nadużywało ambony dla celów niezgodnych z interesami państwa”. Diecezja warmińska utworzyła natomiast na terenie powiatu trzy „nielegalne” parafie (w Łęczu, Krynicy Morskiej i w Milejewie), zaś redemptoryści w Elblągu nielegalnie zbudowali salkę katechetyczną. Szewczyk zaproponował zatem utrzymanie w mocy zaskarżonej decyzji²², co w imieniu Urzędu do Spraw Wyznań uczynił starszy radca Aleksander Merker 19 czerwca. W uzasadnieniu Merker powołał się na potrzeby Elbląga „w zakresie budownictwa mieszkaniowego i socjalnego”, których zaspokojenie powoduje „chwilową” rezygnację władz „z realizacji wielu innych potrzebnych inwestycji, w tym również budowy nowych obiektów sakralnych”²³. Nie podał zatem rzeczywistych powodów, ujętych w piśmie J. Szewczyka do Urzędu do Spraw Wyznań z 26 maja, wzbudzając nadzieję na przyszłą pozytywną decyzję, czego najpewniej władze partyjno-państwowe nie miały najmniejszego zamiaru zrealizować.

19 kwietnia 1968 r. rządcą diecezji warmińskiej bp J. Drzazga przyjął zaproszenie przewodniczącego PWRN w Gdańsku Piotra Stolarka²⁴. Wśród tematów poruszonych cztery dni później w trakcie spotkania była także budowa kościoła – Pomnika Tysiąclecia w Elblągu. Bp Drzazga poinformował wówczas przewodniczącego Stolarka, że poprosił o pomoc w pozytywnym załatwieniu sprawy wicemarszałka Sejmu PRL Zenona Kliszkę, lecz nie otrzymał od niego jakiegokolwiek odpowiedzi²⁵. Efektem spotkania było pismo, jakie rządcą diecezji warmińskiej wystosował 29 kwietnia do PWRN w Gdańsku. Bp Drzazga, powołując się w nim na wzmiankowaną rozmowę ze Stolarkiem, ponownie zawniósł o zezwolenie na budowę elbląskiej świątyni, żywiąc nadzieję, że je otrzyma. Wyjaśniał, że „nowoczesny kościół zaświadczy o polskości Elbląga, o wysokim poziomie współczesnej architektury i o pozytywnym wkładzie w dzieje Ziemi Zachodnich, wniesionym przez Zmarłego Biskupa Tomasza Wilczyńskiego”²⁶.

Na odpowiedź władz na podanie z 29 kwietnia 1968 r. rządcą diecezji warmińskiej czekał ponad pół roku. 18 listopada kierownik gdańskiej wyznaniówki J. Szewczyk w imieniu PWRN w Gdańsku zakomunikował kurii diecezjalnej w Olsztynie, że z uwagi na wciąż występujący „deficyt materiałów budowlanych i mocy przerobowej” realizacja inwestycji nie jest możliwa²⁷. Diecezja warmińska nie składała jednak bronii. Jeszcze w listopadzie wikariusz generalny diecezji warmińskiej bp Jan Obląk zwrócił się bowiem do gdańskiej administracji państwowej o włączenie kościoła – Pomnika Tysiąclecia w Elblągu do planu budownictwa sakralnego na 1969 r. Oprócz argumentu o dynamicznym

²² AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 36–37.

²³ Ibidem, k. 38.

²⁴ Ibidem, k. 65.

²⁵ Ibidem, k. 68.

²⁶ Ibidem, k. 74.

²⁷ Ibidem, k. 77.

rozwoju miasta bp Obląg powołał się także na „aprobata z ust wicemarszałka Sejmu Zenona Kliszki”, którą ten miał wielokrotnie wrażyć wobec inicjatywy zmarłego bp. Wilczyńskiego²⁸.

Wobec niezatwierdzenia zamierzenia inwestycyjnego wnioski były ponawiane w kolejnych latach. Od początku lat 70. diecezja warmińska zrezygnowała także z określania planowanej świątyni jako kościoła – Pomnika Tysiąclecia, chociaż powoływano się na ciągłość postulatów w tej materii od 1966 r.²⁹ Wojewódzki zespół do spraw kleru uznał w marcu 1970 r., że niewskazanie przez diecezję warmińską dokładnej lokalizacji elbląskiej świątyni pozwala na jego nierozpatrywanie³⁰. Sprawę budowy nowego kościoła w Elblągu potraktowano w ten sam sposób także w dwóch kolejnych latach³¹, nie informując jednak o tym wnioskodawcy. Wydział do Spraw Wyznań w Gdańsku w odpowiedziach dotyczących planów budownictwa udzielanych diecezji warmińskiej pomijał bowiem wykaz odrzuconych zamierzeń budowlanych, wskazując jedynie, że „pozostałe wnioski Kurii Biskupiej Diecezji Warmińskiej (...) Prezydium WRN postanowiło załatwić negatywnie”³².

W brakach formalnych wniosków warmińska kuria biskupia zorientowała się najpewniej dopiero pod koniec 1973 r. Sufragan warmiński bp J. Wojtkowski w planie budownictwa sakralnego na 1974 r., skierowanym do PWRN w Gdańsku 4 grudnia 1973 r., ujął więc lokalizację nowej elbląskiej świątyni w rejonie dworca głównego PKP³³. Prezydent Elbląga Alfred Zienkiewicz w swej opinii na temat zamierzenia z 21 grudnia tegoż roku określił ją jako „absolutnie nierealną” z uwagi na „przeznaczenie wszystkich możliwych terenów w pobliżu dworca PKP na inne niezbędne cele gospodarki miejskiej”³⁴.

Plan budownictwa diecezji warmińskiej na 1976 r. z 28 listopada 1975 r., zgłoszony w związku wprowadzeniem nowego podziału administracyjnego Urzędowi Wojewódzkiemu w Elblągu, zwierniał już bardziej ogólne sformułowanie: „Elbląg – budowa kościoła w dzielnicy południowej”³⁵. Odpowiedź administracji wyznaniowej została udzielona dopiero 30 września 1976 r. po dwóch ponagleniach bp. Wojtkowskiego³⁶ Dyrektor Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Elblągu Józef Mazur informował w niej, że we wskazanej przez diecezję części miasta nie przewiduje się „w bieżącym

²⁸ AAWO-N, teczka: Budownictwo sakralne. Akta ogólne 1966–1976, D VII 334a, pismo nr 2969/68 z 28 XI 1968.

²⁹ AIPN Gd, UW Gd, 929/75, k. 21.

³⁰ APG, KW PZPR w Gdańsku, 1862, k. 55.

³¹ APG, UW Gd, 2997, k. 43; AIPN Gd, UW Gd, 929/75, k. 17.

³² AIPN Gd, UW Gd, 929/75, k. 17.

³³ Ibidem, k. 26.

³⁴ Ibidem, k. 27.

³⁵ AAWO-N, teczka: Budownictwo sakralne. Akta ogólne 1966–1976, D VII 334a, pismo nr 2391/75 z 28 XI 1975.

³⁶ AAWO-N, teczka: Budownictwo sakralne. Akta ogólne 1966–1976, D VII 334a, pisma nr 1778/76 z 30 VI 1976 i nr 2212/76 z 30 IX 1976.

planie 5-letnim” realizacji budownictwa mieszkaniowego i związanego z tym radykalnego zwiększenia liczby mieszkańców, mogącego uzasadniać powstanie nowej świątyni³⁷. Uzasadnienie odrzucenia wniosku było niewątpliwie następstwem z wykonanej przez Mazura analizy, zgodnie z którą nieangażowanie przez duchowieństwo w uzyskanie zgody wiernych świadczyło perspektywicznym charakterze planowanego przedsięwzięcia³⁸.

Zamierzenia inwestycyjne diecezji warmińskiej, wskazywane w rocznych planach budownictwa po 1976 r., nie obejmowały już budowy świątyni w południowej części Elbląga. W kurii warmińskiej uznano najpewniej, że nie uda się zmienić negatywnego stanowiska elbląskiej administracji wyznaniowej, blokującej możliwość realizacji inwestycji z wykorzystaniem dokumentów planistycznych z zakresu rozwoju gospodarczego i zagospodarowania przestrzennego. W kolejnych latach składano już wnioski o budowę kościoła Opatrzności Bożej w północnej części miasta w okolicy osiedla Zawada³⁹. Biskup warmiński J. Drzazga wskazywał, że świątynia ma się stać wotum za powrót Ziem Odzyskanych⁴⁰.

Starania o budowę kościoła – Pomnika Tysiąclecia w Elblągu zakończyły się fiaskiem. Władz partyjno-państwowych województwa gdańskiego, a także istniejącego od połowy 1975 r. województwa elbląskiego nie przekonały argumenty diecezji warmińskiej o chęci uczczenia świątynią „tysiąclecia państwowości polskiej”. Administracja wyznaniowa odrzuciła również uzasadnienie inwestycji koniecznością zaspokojenia potrzeb religijnych w dynamicznie rozwijającym się mieście. Negatywne decyzje umotywowano ograniczeniami materiałowymi i wykonawczymi, kierowanymi na pilniejsze inwestycje, związane z budownictwem mieszkaniowym, szkolnym oraz komunalnym. Zwlekano równocześnie z udzieleniem odpowiedzi, zaś w 1970 r. dostrzeżono możliwość nierozpatrywania wniosku ze względu na domniemane braki formalne. Przez trzy lata rządcy diecezji nie mieli szansy odniesienia się do zarzutu niekompletności danych i ich ewentualnego uzupełnienia, gdyż gdańska administracja wyznaniowa ich o tym nie powiadomiła. Do rezygnacji diecezji warmińskiej z przedsięwzięcia w 1976 r. przyczyniło się najpewniej jego zablokowanie z wykorzystaniem dokumentów planistycznych z zakresu rozwoju gospodarczego i zagospodarowania przestrzennego.

³⁷ AAWO-N,teczka: Budownictwo sakralne. Akta ogólne 1966–1976, D VII 334a, decyzja z 30 IX 1976.

³⁸ Archiwum Państwowe w Malborku (dalej: APM), KW PZPR w Elblągu, 1356, k. 35.

³⁹ Ibidem, k. 74–75; APM, KW PZPR w Elblągu, 1360, k. 1; APM, KW PZPR w Elblągu, 1364, k. 24.

⁴⁰ A. Kopiczko, *Biskup Julian Wojtkowski a ratowanie obiektów sakralnych w diecezji warmińskiej*, [w:] *Veni Domine. Księga pamiątkowa w 50. rocznicę święceń biskupich księdza biskupa prof. dr. hab. Juliana Wojtkowskiego*, red. A. Kopiczko, Pelplin 2019, s. 330.

Bibliografia**Archiwalia**

- Archiwum Akt Nowych Archidiecezji Warmińskiej (teczka: Parafia św. Mikołaja Elbląg 1960–1977–1985; teczka: Budownictwo sakralne. Akta ogólne 1966–1976, D VII 334a)
- Archiwum Diecezji Elbląskiej Parafia św. Mikołaja w Elblągu (teczka: 1965–1966)
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku [Urząd Wojewódzki w Gdańsku], 299/7, 929/74, 929/75
- Archiwum Państwowe w Gdańsku (Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, 1862; Urząd Wojewódzki w Gdańsku, 2997)
- Archiwum Państwowe w Malborku (Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Elblągu, 1356, 1360, 1364)

Źródła drukowane

- Komunikat do duchowieństwa i wiernych diecezji warmińskiej, „Warmińskie Wiadomości Diecezjalne” 1965, nr 6.
- Okólnik nr 3 w sprawie budownictwa obiektów sakralnych i kościelnych oraz zaopatrywania tych obiektów w materiały budowlane, „Miesięcznik Diecezjalny Gdański” 1957, nr 5–6–7.
- Wyszyński S., *Pro memoria*, t. XII: 1965, Warszawa 2021.

Opracowania

- Dobrowolski M., *Front Jedności Narodu*, [w:] *XX lat Polski Ludowej*, red. E. Szyr, T. Galiński, H. Jabłoński i in., Warszawa 1964.
- Kopiczko A., *Biskup Julian Wojtkowski a ratowanie obiektów sakralnych w diecezji warmińskiej*, [w:] *Veni Domine. Księga pamiątkowa w 50. rocznicę święceń biskupich księdza biskupa prof. dr. hab. Juliana Wojtkowskiego*, red. A. Kopiczko, Pelplin 2019.
- Kopiczko A., *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1: *Studium prozopograficzne*, Olsztyn 2004.
- Kopiczko A., *Kościół warmiński a polityka wyznaniowa po II wojnie światowej*, Olsztyn 1996.
- Noszczak B., *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.
- Potykanowicz-Suda L., *Państwo a Kościół katolicki w województwie gdańskim w latach 1945–1970*, Warszawa 2011.
- Stanisławski T., *Opodatkowanie i dochody Kościoła oraz regulacje własności nieruchomości kościelnych*, [w:] *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000.
- Zawadzki W., *Życie religijne w Elblągu w latach 1945–1992*, [w:] *Historia Elbląga*, t. V: 1945–1975, cz. 2: *Społeczeństwo, kultura, wyznania i rozwój przestrzenny*, red. A. Groth, Gdańsk 2005.

Denominational Administration's Stance towards the efforts of the Diocese of Warmia to build a church – the Millennium Monument in Elbląg in 1965–1976

Summary: In 1965, the Polish episcopate took the initiative to build churches – monuments to commemorate the Millennium of the Polish State. In his proposal concerning the Diocese of Warmia, Bishop Tomasz Wilczyński, the diocesan governor, indicated Elbląg as the site for the construction of a church – the Millennium Monument. The denominational administration of the Gdansk voivodeship and the Elbląg voivodeship (which was established in June 1975) turned down the proposal. The investment justification, i.e. the willingness to satisfy the religious needs of inhabitants in a developing city, was rejected. Negative decisions were based on material and performance constraints. At the same time, the response was delayed. In 1970, the authorities decided not to examine the application due to alleged formal deficiencies. However, the Gdańsk denominational administration did not notify the applicant that such deficiencies had been found. The construction of the church was eventually blocked by referring to development, zoning, and planning documents.

Keywords: denominational policy, sacral construction, People's Poland, Elbląg, Diocese of Warmia

Die kirchliche Verwaltung gegenüber den Bemühungen der Diözese Ermland um den Bau einer Kirche – des Millenniumsdenkmals in Elbląg in den Jahren 1965–1976

Zusammenfassung: Im Jahr 1965 ergriff der polnische Episkopat die Initiative zum Bau von Kirchen – Denkmälern für das tausendjährige Bestehen des polnischen Staates. In dem Antrag, der die Diözese Ermland betraf, nannte der Diözesanregierungsbischof Tomasz Wilczyński Elbląg als Standort für den Bau der Kirche – des Millenniumsdenkmals. Die konfessionelle Verwaltung der Woiwodschaft Danzig sowie der seit Mitte 1975 bestehenden Woiwodschaft Elbląg waren damit nicht einverstanden. Die Rechtfertigung der Investition mit der Notwendigkeit, religiöse Bedürfnisse in einer sich entwickelnden Stadt zu befriedigen, wurde abgelehnt. Ablehnende Entscheidungen wurden mit Sach- und Ausführungszwängen begründet. Gleichzeitig wurde eine Antwort hinausgezögert. 1970 wurde die Möglichkeit anerkannt, den Antrag wegen angeblicher formaler Mängel nicht zu berücksichtigen. Zugleich teilte die Danziger Kirchenverwaltung dem Antragsteller deren Feststellung nicht mit. Der Bau der Kirche wurde schließlich mit Hilfe von Planungsunterlagen aus dem Bereich der wirtschaftlichen Entwicklung und der Flächennutzung blockiert.

Schlüsselwörter: Religionspolitik, Kirchenbau, Volkspolen, Elbląg, Ermländische Diözese

Administracja wyznaniowa wobec starań diecezji warmińskiej o budowę kościoła – Pomnika Tysiąclecia w Elblągu w latach 1965–1976

Streszczenie: W 1965 r. episkopat Polski wystąpił z inicjatywą budowy kościołów – pomników tysiąclecia państwowości polskiej. We wniosku dotyczącym diecezji warmińskiej rządcą diecezji bp Tomasz Wil-

czyński wskazał Elbląg jako miejsce budowy kościoła – Pomnika Tysiąclecia. Administracja wyznaniowa województwa gdańskiego, a także istniejącego od połowy 1975 r. województwa elbląskiego nie wyraziła na to zgody. Odrzucono uzasadnienie inwestycji koniecznością zaspokojenia potrzeb religijnych w rozwijającym się mieście. Negatywne decyzje uzasadniano ograniczeniami materiałowymi i wykonawczymi. Zwlekano równocześnie z udzieleniem odpowiedzi. W 1970 r. dostrzeżono możliwość nierozpatrywania wniosku ze względu na domniemane braki formalne. Gdańska administracja wyznaniowa jednocześnie nie powiadomiła o ich stwierdzeniu wnioskodawcy. Budowę kościoła ostatecznie zablokowano, wykorzystując dokumenty planistyczne z zakresu rozwoju gospodarczego i zagospodarowania przestrzennego.

Słowa kluczowe: polityka wyznaniowa, budownictwo sakralne, Polska Ludowa, Elbląg, diecezja warmińska